

Sobre'l mot Artiga

1. La nostra pagesia de muntanya té el costum de preparar la terra erma, per explotar-la, mitjançant l'*artiga*, *boïga* o *rompuda*.

Un pla o una escalada de feixes, enherbats de llarg temps, esdevenen *artiga* de la manera més primitiva i interessant : se talla el bosc, del qual se fan petits munts de llenya, cobrint-los de gleva a la primavera. Els *boïcs*, *artigues* o *formigons* són cremats a l'estiuada, i pel sembrar s'escampa la terra cuita i es llaura el camp.

Aqueixa terra noval així preparada és coneguda per *boïga* (Vallès, Pla de Bages, Segarra), *rompuda* (Llusanès, Plana de Vich), *artiga* (Pireneus), *rota*, *esvaït* (Balears). Aquest sistema de conreu està a punt de desaparèixer per ésser molt poca la terra disponible per a rompre i per la nova manera de conrear l'erm sense cremar-lo.

2. El provençal també coneix l'*artiga* amb el mateix significat que el català : llem. *artigo*, *artijo*, «terre défrichée, jardin» (Mistral : *Trésor*); però aquí també ha de tenir molt poca vida quan Mistral nota que és un mot *vieux*. El *Diccionario de la Lengua Castellana* (1726) ens diu de *artiga* o *artica* : «tierra nuevamente desmontada para cultivarla y sembrarla, y lo mismo que arrompido. Es voz usada en Aragón, aunque la que modernamente subsiste es *artiga*». El basc també té l'*artiga* amb el mateix significat.

3. L'àrea d'*artiga*, en el català, antigament era molt major. En un document de 978 la trobem prop de Montserrat : «et sic vadit per summitatem ipsius Serræ et pervenit super ipsum Monasterium et concendit ad *Artiga* de Levigildo : deinde descendit super ipsam Villam de Valleformosa, quae erat de Alezino. Deinde vadato Torrente concendit per ipsam *Articam* quam Samuel ibidem

de eremo traxit». (Balari : *Orig.*, pàg. 321; *Esp. Sagr.*, XXVIII, pàg. 255.) «Et tenet bajulus ipsius honoris *Artigas* in ipsa calm ad fevum pro comite [Barchinonensi].» (Ducange : *charta ann. 1150 ex cod. reg. 5132*, fol. 106 v.º). En un document de 1162 es fa referencia a les artigues d'Olòrdola (Balari : *ib.*, *Carl. de Sant Cugat*, 741).

Fins a Badalona mateix era conegut, en el segle XVIII, el mot *artiga* : «Per aumentar les terres de pa que son poques se treuen *artigues* al bosch y es bo fer-ne *artiga* perquè axí se neteja, però no se deu dar a traure a ningú perquè arrabassen massa les arrels y després no tornen a fer bon bosch.» (Montalegre de Badalona, 1718: *Diccionari Aguiló*.)

Artigas, nom de lloc i llinatge, és freqüent en català i provençal. (*Diccionari Aguiló*, *Trésor*.)

4. Existeix un nucli de derivats d'*artiga* amb anàleg significat : *artigar*, *artiguejar*, fer rompuda; *artigaire*, el que treu artiga; llem. *artigau*, *artigal*, terra posada en conreu; arag., *exartigar*, llaurar un camp per primera vegada.

Un segon significat d'*artiga*, derivat de l'anterior, és el de calma de muntanya o comellar : «en algunas partes significa campo inculto, en otras (Besalú &c.) meseta de una montaña.» (*Diccionari Aguiló*.) Aquest nou significat se comprèn molt bé si es té en compte que les muntanyes baixes i enherbades dels Pireneus acostumen a ésser rompudes¹. Comp. prov. *artigo*, «vallée plaine resserrée entre deux versants ou entre deux cours d'eaux.» (Boucoiran: *Dictionnaire analogique*, 1898.)

Un tercer significat, base dels dos anteriors, és el d'*artiga*, formigó, munt de llenya que es cobreix de gleva per cremar-lo: «se treuen *artigues* al bosch y es bo fer-ne *artiga* perquè axí se neteja». (*Diccionari Aguiló*.) En aquest significat és coneguda encara avui en els pobles pirenenics. Aquest significat no ens ha d'estranyar quan *boïc*, *buik*, ha donat naixença a la *boïga*.

5. *Artiga* sembla que és un mot peculiar del Mig-dia de França i Nord d'Espanya. Milà (*De los trovadores en España*,

1. El provençal antic sembla que conegué *artiga* en el primer i segon significat : «terre défrichée, tarte, monticule». (Raynouard : *Léxique roman*.)

pàg. II, nota 7) observa que «La lengua del sur se distinguió de la del norte, no sólo por su vocalización y sus formas, sino por algunas dicciones como *artiga* (noval, artiga) que parece no se

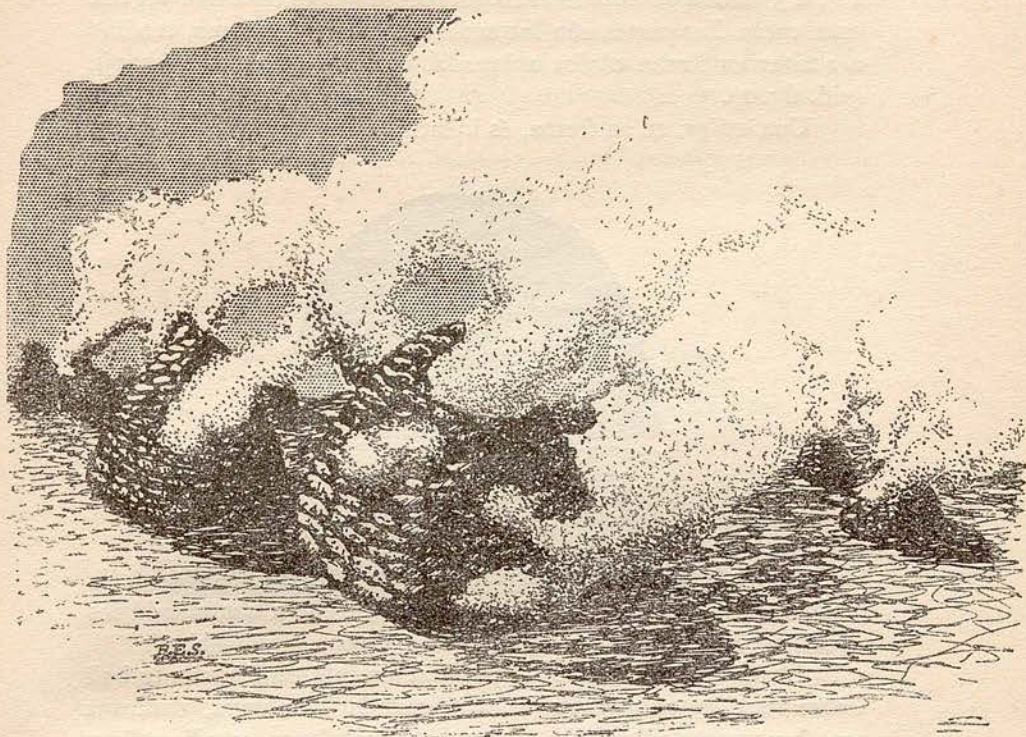

FIG. I

hallan en francés». Diez, al estudiar l'etimología d'aquesta paraula, suposa un ARTICA fonament del cat., prov. i cast. *artiga*. Meyer-Lübke (*Gramm. rom. Spr.*, I, § 21) tendeix a admetre que *artiga* s'ha de comptar entre els mots pre-romans d'Espanya. Schuchardt (*Zfrrph*, XXIII, pàg. 127; XXX, pàg. 558) vol que un *EXARTUM sigui la base del prov. *eissart*, franc. *essart*, arag. *exartigar*, cat. *artiga*. Ultimament, el mateix Meyer-Lübke (*Etym. Wörterbuch*, 3066) diu que el sufixe *ica* sembla indicar-nos que es tracta d'un mot d'origen cèltic.

6. Si estudiem la forma de l'*artiga*, pot ser hi trobarem qualche particularitat que podrà orientar-nos en la recerca del seu origen. Una *artiga* (formigó) presenta una base circular de 1 1/2 a 3 metres de diàmetre amb un portell que es tapa una vegada està encès. Les parets són formades per fileres de gleves, tendint a acabar en forma cònica aplanada, en forma de mitja taronja (vid. fig. 1).

Una *artiga*, en sa forma, és idèntica a les barraques de camp

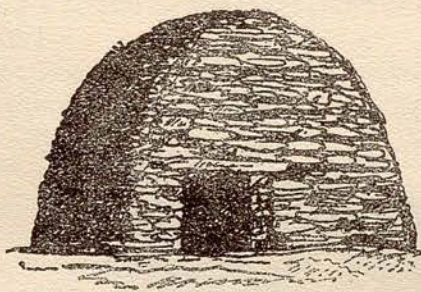

FIG. 2

o de vinya que hi ha escampades en els diferents indrets de la nostra terra (vid. fig. 2),¹ i que serveixen per a contenir-hi les eines, soplujar-s'hi, i, en algunes bandes, per a dormir-hi.

L'arquitecte J. Rubió ha publicat un interessantíssim treball sobre les *Construccions de pedra en sec*² de Catalunya, dedicant una bona part de l'estudi a les barraques catalanes, estudiant llurs principis de construcció i l'origen de la llur forma, que sembla ésser oriental. La forma predominant de la barraca, sigui de carboners o de vinya, és la circular amb volta cònica, variant en el diàmetre des de 3'30 a 8 metres (pàg. 58-59). Aquesta forma és la predominant en les construccions primitives de les Balears, sobretot en les de l'illa de Menorca. (Comp. la barraca de *Beniati* [fig. 3].) Sem-

1. Copia presa directament del dibuix d'una *cabana*, que el nostre actiu corresponsal de Cadaqués (Girona) inclou en el seu quadern de respostes al *Questionari IV*.

2. Asociación de Arquitectos : *Anuario MCMXIV*.

bla que l'*artiga* i la barraca ens representin una forma primitiva de l'habitació humana.

L'arqueologia dóna detalls molt interessants, els quals permeten formar-se una idea de ço que fou la casa primitiva.

Strabo (IV, pàg. 197) conta que els belgues, un dels tres pobles de la Gal·lia pre-romana, «tenen grans cases en forma de cúpula, fetes de pesses de fusta amb enteixinat i cobertes de canya».

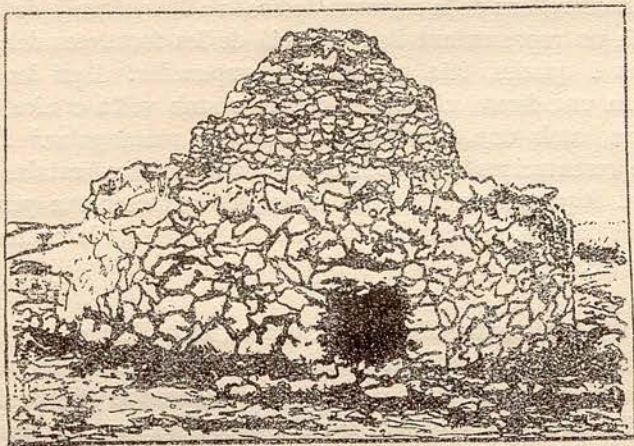

FIG. 3

A les terres meridionals es troben avui encara caràcters d'un sistema de cases mig barbres : aquest sistema aviat progressà sota l'influència de l'art oriental d'edificar en pedra. (Schrader: *Die Indogermanen*, pàg. 43-44.)

Les *urnes funeràries*, receptacles destinats a guardar les cendres humanes, eren construïdes a imitació de la casa on se vivia. Helbing¹ diu que les urnes llatines trobades en la necròpolis d'Alba Longa representen barraques de forma arrodonida, podent-nos imaginar llurs parets fetes de fang, ramatge o altra materia baladí.

Aquest mateix investigador ha comprovat que les més antigues cases destinades a viure-hi, conegudes a Italia, tenien la

1. *Die Italiker in der Poebene*, pàg. 50.

mateixa forma, basant-se en la forma arrodonida de l'antic temple de Vesta. A Itàlia, a la regió nomenada *Apulia petrosa*, hi ha tot un poble gran i ric, nomenat Alberobello, edificat pel sistema de voltes còniques a imitació de les barraques de pedra en sec.¹

També s'han descobert urnes funeràries en la regió de Melos, a Grècia, les quals representen barraques amb volta de forma cònica.²

En els relleus de la columna dedicada a Marc Aureli, de Roma, n'hi ha un representant l'expugnació de les fortaleses dels marcomans i quades, feta pel mateix emperador. Aquí les cases ostenten una forma cilíndrica, cobertes amb volta cònica, sense finestres, amb una sola porta, i aquesta rectangular.³ Aquestes representacions són idèntiques a la barraca catalana i a l'artiga. Aquestes dues construccions, de caràcter tan primitiu, sobretot l'artiga, sense dubte reflectaran el tipus de la nostra casa pre-romana.

7. El llat. conegué ATTEGIA, «casa», mot d'origen gèl·lic, segons totes les probabilitats : *Dirue Maurorum attegias, castella Brigantum* : Schol : *ut evertas casas Maurorum* (Juvenal, 14, 194.) *Deo Mercurio attegiam tegulitiam compositam Severinus Sattullinus c(ivis) T(ribocus) ex voto posuit.* (Corp. XIII, 6054.) En l'edat mitjana sembla que ATTEGIA era coneguda encara amb el mateix significat : *Pergente recto itinere per solarium et usque ad attegiam piscatorium* (*Bulla Papa Leonis IX apud Ughellum in Episc. Portuens.*); *attedgias figunt in oppido* (Ethelverdus, lib. 4, *Hist. Angl.* cap. 3.)

Holder⁴ troba amb freqüència ATTEGIA com a nom de lloc: *Ad-teg-ia* O. j. *Athies* (arrond. Perone, cant. Ham. Somme). *In Veromandensem ducta Adtegias* (var. Ategias, Adtegias) *in villa regia.* (*Vita Radagundis*, 1, 2, M G Mer II, pàg. 365, ss.) *In Adtegia* (var. Ateias, Atteia) *villa.* (*ib.*, 2, 13, pàg. 379, 1; 386, 16.) *Artegia* **Are-tegia* (arrond. Mantes, cant. Magny. *ib.*)

1. Rubió : *ib.*, pàg. 57.

2. Undset : *Zeitschrift für Ethnologie*, 1883, pàg. 214, nota.

3. Hehn : *Kulturpflanzen und Haustiere*, pàg. 140.

4. *Alt-celtischer Sprachschatz*.

L'*atlegia* sembla ésser un compost d'AD + TEGIA amb la traducció del prefixe cèltic ARE per AD. Walde (*Lat. Etym. Wörterbuch*) no vacil·la en donar com a cèltic *tegia*, i l'*ad* (*at*) com una traducció del cèltic *are*, equivalent al vell ari, *ar*, *ir*, picti *acy*, *ar*, bretó *ar* : tots ells tenen el significat de *prop*, *en*, la qual cosa sembla indicar el llur agermanament amb el grec $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}$, gòtic *faur* i llat. *ad*. Comp. Holder *ib.* ARE.

La forma llatinitzada ATTEGIA és molt probable que sigui la que serví de base al reto-romà *tegia* f., «barraca de fer el formatge», per a distingir-la del *cuvier*, «passatge cobert pel bestiar» en aquelles altes valls alpines de l'Engadina; *teja* del baix engadí, *teda* de la Sobreselva i de l'ital. *teggia*, «barraca» (Palliopi), calabrès *uteya*, venec. veron. *teza*, bolonyès *tidza*, «munt d'herba»; friaulà *tèze*, *tieze*, «especie de barraca poc elevada per posar a cobert l'herba, llenya, eines, etc.» (Pirona). Igualment sembla procedent d'*atlegia* el *thilo*, *téilo*, «rusc d'abelles» que es troba en la Suïssa romanda (Bridel i Odin). Finalment, el basc encara avui guarda la paraula *tegia* en el significat de *choza*.

En canvi, segons la nostra manera de veure, la regió pirenenca i els vessants d'una i altra banda han conservat el mot sense la traducció del prefixe ARE, guardant així el nom de la casa primitiva en una representació tan rudimentaria com és l'*artiga*.

Fonèticament l'evolució d'*aretegia* > *artiga* és molt explicable. L'evolució de l'E + palat. a i és característica del català : així tindriem en el nom del poble d'*Arties* de l'Aràn l'evolució fonètica de l'ARETEGIAS. Ço que dificulta aquesta explicació purament fonètica és la g que trobem en *artiga*. En català s'introdueix amb molta freqüència la consonant velar fricativa allà on queda un hiatus per la caiguda d'una consonant intervocàlica : SATIONE > *saó* i *sagó*; RATIONE > *raó* i *ragó*; PROFUNDU > *proón* > *pregón* amb dissimilació. Així també podem suposar un *artia* > *artiga*. Una regressió semblant s'ha operat en el *thilo*, *téilo* de la Suïssa romanda. En bona part d'aquests dialectes suïssos la -L- va desaparèixer; però posteriorment s'ha operat una regressió, tornant-se a introduir,¹

1. L. Gauchat : *Régression linguistique, Festschrift, z. 14. Neuphilologentage in Zürich*, 1910, pàg. 335-360.

prenent-la altres mots que originàriament no la tenien, entre ells *thilo* i *téilo*.

Observació. — Compaginats el present article, ha vingut a nostres mans un interessant estudi sobre les mapalia (Edwin Müller-Graupa, *Philologus*, t. LXXIII, pàg. 302-317). La forma d'aquests edificis dels Númides del temps de Sal·lust és arrodonida-cònica. L'autor demostra, amb abundància de documents, que aquesta forma és predominant en la casa primitiva.

A. GRIERA